

УДК 347.13

Ганна Резнік,

молодший науковий співробітник відділу юрисдикційних форм
правового захисту суб'єктів приватного права
НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України

ПРАВО ДІТЕЙ З ОБМЕЖЕНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ ЗДОРОВ'Я НА ОСВІТУ

У статті досліджуються проблеми реалізації права на освіту дітьми з обмеженими можливостями здоров'я; обґрунтовано концептуальні положення та основні напрями удосконалення системи надання освітніх послуг дітям з вадами шляхом використання дистанційного та інклюзивного навчання.

Ключові слова: право на освіту, дитина з обмеженими можливостями здоров'я, інклюзивна освіта, дистанційне навчання.

Надання рівного доступу до якісної освіти протягом життя кожному громадянину незалежно від соціального становища, етнічної приналежності та віросповідання, безумовно, є актуальним для України. Особливою гостротою ця проблема набуває в ранньому віці: рівний старт є запорукою успішного навчання дітей у школі, зокрема і з незможних родин, та забезпечення підготовки висококваліфікованих кадрів [1].

Згідно із Законом України (далі — ЗУ) «Про освіту» освіта є основою інтелектуального, культурного, духовного, соціального, економічного розвитку суспільства і держави. І дійсно, у сучасному світі освіта виступає одним із способів соціалізації дитини, оскільки основним завданням освіти є підготовка маленької людини до повноцінного життя у суспільстві. Поряд з іншими особистими немайновими правами дітей, право на освіту є одним із найважливіших, оскільки формує і створює передумови розвитку особистості. Відповідно до ст. 53 Конституції України кожному гарантується право на освіту. У цьому контексті основним завданням держави є забезпечення доступності і безоплатності дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах; розвиток дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти, різних форм навчання; надання державних стипендій та пільг учням і студентам.

Однак, незважаючи на те, що всі є рів-

ними у своїх правах і повинні користуватися ними без обмежень, певній категорії осіб держава не може повною мірою забезпечити реалізацію цих прав.

Зокрема серед загальних суб'єктів права на освіту необхідно виділити суб'єктів з особливим правовим статусом — дітей з обмеженими можливостями, дітей-інвалідів, дітей з вадами фізичного або психічного розвитку. Особливістю правового статусу таких суб'єктів у сфері освіти є незавершеність надання і забезпечення державою додаткових гарантій реалізації права на освіту шляхом впровадження спеціальних умов отримання ними освіти, без наявності яких освіта стає недоступною для зазначеної категорії дітей. Нерозуміння освітніх потреб і проблем дітей з особливими потребами в Україні має тотальний характер і вирішується лише формально.

Станом на січень 2011 р. на обліку в органах соціального захисту населення перебувають близько 332 тис. інвалідів з дитинства та дітей-інвалідів віком до 18 років [2]. Більшість із них не має можливості отримувати освіту, що фактично означає неможливість подальшого самостійного життя. Окреслена категорія дітей зазвичай навчається в спеціалізованих школах-інтернатах або взагалі не відвідує занять у закладах освіти.

Одразу ж зазначимо, що вважаємо за доцільне в даній роботі використовувати загальний термін «діти з обмеженими можливостями здоров'я», який використовуватиметься нами для характеристики

неповнолітніх осіб, які, поряд із дітьми-інвалідами, не мають ознак інвалідності, однак у силу об'єктивних обставин не можуть засвоювати навчальний матеріал на рівні більшості учнів без створення спеціальних для цього умов і підлягають постійному медико-педагогічному спостереженню. Таким чином, дитина з обмеженими можливостями є особливим суб'єктом права на освіту, який включає не лише дітей-інвалідів, а й дітей з різними вадами здоров'я, психічного та фізичного розвитку.

Саме тому, на нашу думку, основним завданням цієї роботи є аналіз поняття права дітей на освіту, його місце в системі особистих немайнових прав дітей та вивчення механізму реалізації даного права. Крім того, досить гострим є питання реалізації права на освіту дітьми з особливими потребами. Зокрема потребує негайного вирішення проблема доступу дітей з обмеженими можливостями до навчальних закладів. При цьому на сьогоднішній день більшість навчальних закладів є недоступними для цієї категорії дітей. Крім того, актуальність окресленої нами вище проблеми зростає, враховуючи несприятливі тенденції, що спостерігаються в динаміці медико-демографічних показників стану здоров'я дитячого населення України, а саме: підвищення частоти вроджених і спадкових захворювань, збільшення випадків появи на світ новонароджених із травмами і патологією центральної нервової системи і т. д. Наслідком вказаних явищ стає збільшення в країні кількості дітей-інвалідів (дітей з обмеженими можливостями здоров'я).

Варто зазначити, що у сучасній юридичній літературі питання, які стосуються права на освіту, не нові і є достатньо вивченими та висвітленими. Зокрема В. Копейчиков, О. Малько, М. Вітрук у своїх роботах висвітлили нормативно-правову базу та зміст конституційного права на освіту; К. Волинка, В. Погорілко та М. Гуренко — окремі аспекти суб'єктивного права на освіту; О. Кареліна — приділяє увагу впровадженню дистанційного навчання для учнів з функціональними обмеженнями здоров'я; Т. Скорик, В. Бондар, А. Колупаєва — проблемам інклюзивної освіти; В. Журавський, І. Зязюн — проблемам інтеграції людей (дітей) з особливими потребами у всі сфери життя.

У роботах перелічених авторів достатньо представлені проблеми аналізу і класифікації особистих немайнових прав лю-

дини, зокрема значна увага приділяється і праву на освіту. Але, на жаль, багато питань, пов'язаних із правом на освіту, зокрема, із реалізацією дитиною даного права розглядаються зазначеними авторами як щось очевидне, а тому ретельно не досліджуються. При цьому варто зазначити, що право дітей з особливими потребами на освіту не піддавалося самостійному науковому дослідженню, а тому дане питання потребує додаткового і детального вивчення.

Так, право на освіту — це, з одного боку, обов'язкове забезпечення державою доступу до навчальних установ, з іншого — обов'язок забезпечення доступу до знань із різних, але об'єктивних джерел інформації, повага до різних світоглядних позицій [3].

Розглядаючи право на освіту як одне з конституційних прав громадян України, Р. Л. Ковальчук до найбільш актуальних проблем гарантій конституційного права людини і громадянина на освіту в Україні відносить: створення нової та більш досконалої правової і нормативної бази освіти з урахуванням останніх змін у законодавстві; доступність освітньої і професійної підготовки всіх здібних та тих, хто має мотивацію і адекватну підготовку; з'ясування сутності сучасних гарантій конституційного права на освіту; створення умов, засобів, способів, що є необхідними для забезпечення, реалізації та охорони гарантій на освіту; гарантії якості освіти; можливість здійснення вимог щодо реалізації гарантій на освіту; наявність у праві на освіту при його гарантуванні елементів доступності, ефективності, визнання курсів, що вивчені; офіційне визнання гарантій реалізації права на освіту після закінчення навчального закладу та в процесі працевлаштування [4].

У цьому контексті варто зазначити, що право на освіту означає, що держава: 1) має обов'язок забезпечити доступ до освітніх інституцій (організувати мережу шкіл, підготувати вчителів, забезпечити підручниками, розробити шкільні програми тощо); 2) повинна створити можливість заснування приватних шкіл (поза мережею державних шкіл); 3) може впровадити вимоги, від яких буде залежати доступ до окремих етапів навчання, наприклад, певний рівень знань, вмінь [5].

Основна проблема змісту особистого немайнового права дитини на освіту полягає в тому, що окреслене право розглядається у науковій літературі в контексті

загальних прав людини, а тому і не виділяється окремо. Саме тому слід відмітити, що на сьогоднішній день в юридичній літературі відсутні спеціальні дослідження щодо питання юридичних гарантій доступності права дитини з обмеженими можливостями здоров'я на освіту, а також механізму реалізації вказаного вище права в Україні.

Базовим законодавством у галузі освіти, яке закріплює право на освіту та основні принципи державної політики у сфері освіти в Україні, є Закон України «Про освіту» від 11.06.2008 р.; Закон України «Про дошкільну освіту» від 01.01.2009 р.; Закон України «Про загальну середню освіту» від 04.06.2008 р.; Закон України «Про позашкільну освіту» від 06.06.2005 р.; Закон України «Про професійно-технічну освіту» від 19.12.2006 р.; Закон України «Про вищу освіту» від 19.01.2010 р.

Крім того, за останні десять років проводилися поодинокі тематичні заходи, присвячені питанням освіти, як-от: форум «Діти на узбіччі освітнього простору — право на якісну освіту та життя в суспільстві» (вересень 2002 р.); круглий стіл «Проблеми управління та фінансування освіти» (липень 2002 р.).

Всеукраїнський фонд «Крок за кроком» у рамках програми «Інклюзивна освіта» реалізував такі проекти: «Реалізація прав людини через рівний доступ до якісної освіти» (2001—2002 рр.); «Змінимо світ для дітей з особливими потребами — кроки до партнерства» (2002 р.); «Адвокатство батьків — обстоювання права на інклюзивну освіту для дітей з особливими потребами» (2003 р.); «Розвиток модельних центрів інклюзивної освіти для дітей з особливими потребами» (2003—2005 рр.); «Створення ресурсних центрів інклюзивної освіти для батьків дітей з особливими потребами» (2005—2007 рр.); «Впровадження інклюзивної освіти в Україні» (2007 р.). Діючий проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими освітніми потребами в Україні» (термін реалізації: 2007—2013 рр.), за підтримки Канадської агенції з міжнародного розвитку має вже свої позитивні результати щодо втілення інклюзивної моделі навчання у школах України [6].

Система дошкільної та шкільної освіти в Україні забезпечує можливість батькам реалізувати право на освіту своїх дітей при першому ж зверненні до відповідної освітньої установи з метою отримання якісної освіти відповідно до віку дитини.

Аналіз норм вітчизняного законодавства дає підставу стверджувати, що держава гарантує дітям-інвалідам дошкільну освіту, отримання шкільної освіти на рівні, який відповідає їх можливостям і здібностям. Відтак дошкільне виховання і освіта здійснюється в загальних або спеціальних дошкільних навчальних закладах.

Як відомо, виховання дитини є прямим обов'язком батьків або осіб, що їх замінюють. Однак у випадках, коли йдеться про дітей з вадами здоров'я, необхідним є залучення до освітнього процесу держави, оскільки держава в особі уповноважених органів забезпечує різноманіття освітніх послуг, зокрема і спеціальних навчальних програм для цієї категорії дітей. Діти з аномаліями розвитку мають проблеми із соціалізацією, сприйняттям навколишнього світу і комунікацією, що не дозволяє повноцінно розвиватися на рівні із своїми однолітками. З цих причин діти з обмеженими можливостями здоров'я потребують більшої уваги в процесі освоєння освітнього матеріалу, а тому мають навчатися за спеціальними освітніми програмами, розробленими для такої категорії дітей.

Освіта для дітей з особливими потребами має бути спрямована на використання можливого потенціалу такої дитини з урахуванням її унікальності. Крім того, для дітей з тяжкими видами інвалідності (наприклад аутизм) мають бути розроблені та запроваджені специфічні методи навчання.

Серед різноманіття варіантів отримання освіти дітьми з особливими потребами здоров'я, найбільш підходящими є: спеціальні класи у звичайних школах, спеціальні школи, школи-інтернати, заняття вдома. При цьому кожен із них має свої недоліки, основним з яких є ізоляваність від ровесників і неможливість брати участь в суспільному житті.

Однією із перспективних форм навчання дітей з особливими потребами здоров'я є нова, але визнана в багатьох країнах світу інклюзивна форма освіти, яка забезпечує безумовне право кожної дитини навчатися в загальноосвітньому закладі за місцем проживання із забезпеченням усіх необхідних для цього умов. В Україні модель інклюзивної освіти почала набувати значення переважно за ініціативи громадських організацій [7]. Фактично, основною метою інклюзивної освіти є забезпечення отримання повноцінної освіти дітьми із вадами здоров'я у звичайних школах і дитячих садочках на рівні з повно-

цінно здоровими дітьми. За кордоном дитина з обмеженими можливостями — явище звичне, натомість толерантність українського суспільства у ставленні до таких дітей залишає бажати кращого.

Прийнята 2006 р. і ратифікована 2009 р. Верховною Радою України Конвенція ООН про права інвалідів [8] визначила, що для реалізації права інвалідів на освіту без дискримінації й на підставі рівності можливостей держави-учасниці повинні забезпечити інклюзивну освіту на всіх рівнях і навчання протягом усього життя, прагнучи при цьому: а) до повного розвитку людського потенціалу, а також почуття гідності та самоповаги та до посилення поваги до прав людини, основоположних свобод і людської багатоманітності; б) до розвитку особистості, талантів і творчості інвалідів, а також їхніх розумових і фізичних здібностей у найповнішому обсязі; с) до надання інвалідам можливості брати ефективну участь у житті вільного суспільства. При цьому, реалізуючи дане право, держави-учасниці забезпечують, щоб: а) інваліди не виключалися через інвалідність із системи загальної освіти, а діти-інваліди — із системи безоплатної та обов'язкової початкової або середньої освіти; б) інваліди мали нарівні з іншими доступ до інклюзивної, якісної та безплатної початкової й середньої освіти в місцях свого проживання; с) забезпечувалося розумне пристосування, що враховує індивідуальні потреби; д) інваліди отримували всередині системи загальної освіти необхідну підтримку для полегшення їхнього ефективного навчання; е) в умовах, які максимально сприяють засвоєнню знань і соціальному розвитку, відповідно до мети повного охоплення вживались ефективні заходи з організації індивідуалізованої підтримки.

Наразі, з метою вирішення завдань стосовно запровадження системи інклюзивної освіти в Україні у 2010 р. було затверджено Концепцію розвитку інклюзивної освіти в Україні, яка офіційно визначила і закріпила поняття та зміст інклюзивної освіти. Крім того, в період на 2009—2012 рр. розроблено План дій щодо запровадження інклюзивного навчання.

У цьому контексті О. В. Кареліна звертає увагу на те, що Законом України «Про внесення змін до законодавчих актів з питань загальної середньої та дошкільної освіти щодо організації навчально-виховного процесу» внесено зміни до Закону України «Про загальну середню освіту» в

частині впровадження інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах. Однак лише у 3539 (із загальної чисельності 20436) загальноосвітніх школах створено умови для безперешкодного доступу до приміщень дітей з інвалідністю [9].

Не викликає сумнівів той факт, що запровадження системи інклюзивного навчання матиме більш ніж достатньо переваг у розвитку дітей з особливими потребами. Однак цілком слушною є думка про те, що поряд із позитивними результатами впровадження інклюзивної освіти, виявились і проблеми вітчизняної системи освіти, що заважають інтеграції дітей з особливими потребами до загального освітнього процесу, а саме: 1) недосконалість законодавства у галузі освіти, що зумовлює відсутність механізмів розвитку та фінансування системи інклюзивного навчання; 2) недостатнє матеріально-технічне та кадрове забезпечення загальноосвітніх навчальних закладів (відсутність спеціального допоміжного навчального обладнання, спеціально розроблених навчальних методик та програм інклюзивного навчання, недостатня чисельність спеціально підготовлених фахівців для роботи з інвалідами); 3) непристосованість будівель загальноосвітніх навчальних закладів (у т. ч. всередині) для безперешкодного доступу до них учнів із різними нозологіями захворювання; 4) недостатня психологічна готовність учнів та педагогів до спільного навчання із особами з інвалідністю [10].

В Україні розглядувана модель навчання реалізується в якості експерименту, тому є потреба у прийнятті закону про інклюзивну освіту. Основною причиною такого становища, на нашу думку, є дороговизна такої моделі освіти, яка потребує значних капіталовкладень.

Для повноцінного функціонування інклюзивної освіти в Україні насамперед необхідно внести необхідні зміни в існуючі та прийняти нові закони з метою удосконалення реалізації прав дітей з обмеженими можливостями; розробити нові стандарти та методики навчання цих особливих категорій дітей; підготувати вчителів для відповідної роботи; перепланувати загальноосвітні заклади з урахуванням потреб кожної дитини з вадами здоров'я.

На нашу думку, на сьогодні найбільш дієвим способом реалізації права на освіту дитини з особливими потребами є подальше удосконалення дистанційної осві-

ти в Україні. Дистанційна освіта являє собою комплекс освітніх послуг, що надаються широким верствам населення в країні та за кордоном за допомогою спеціалізованого інформаційно-освітнього обладнання, яке базується на засобах обміну навчальною інформацією, на відстані з використанням супутникового телебачення, комп'ютерів і т. д. [11].

Актуальність, сучасність і перспективність подальшого розвитку дистанційних форм навчання в процесі отримання освітніх послуг дітьми з обмеженими можливостями не потребують додаткових коментарів, оскільки сьогодні це єдиний доступний спосіб залучати таких дітей до повноцінного суспільного життя. Поряд із цим, незважаючи на технічні досягнення і можливості вітчизняної науки і техніки, звернемо увагу на те, що у сільській місцевості недостатньо розвинена інфраструктура для переходу на дистанційне навчання. Наслідком нерегулярних он-лайн-уроків може бути доволі низька якість отриманої освіти.

Зрозуміло, що навчання дітей з обмеженими можливостями має здійснюватися на основі індивідуальної програми з урахуванням особливостей розвитку кожної дитини (групи дітей), безпосередньо за участі батьків або осіб, що їх замінюють.

Не викликає сумнівів той факт, що українське законодавство закріплює основні гарантії реалізації права на освіту дітьми з обмеженими можливостями (дітьми-інвалідами). Зокрема Закон України «Про освіту» гарантує кожному доступність і безоплатність дошкільної та загальної освіти. Відповідно, за законом, батьки мають право обирати навчальний заклад, де буде навчатись їх дитина. Однак у більшості випадків медична комісія рекомендує дитині з обмеженими можливостями навчання у спеціалізованих школах-інтернатах. За таких умов більшість дітей з обмеженими можливостями здоров'я взагалі не можуть отримати гарантовану державою освіту. Основною причиною такого становища, насамперед, є недосконалий механізм правового забезпечення реалізації права на освіту. Крім того, навчання дитини з особливими потребами у загальноосвітніх дошкільних і шкільних закладах стає причиною виникнення таких проблем, як: незнання і невміння учителів спілкуватися з дітьми з особливостями розвитку; непристосованість закладів освіти до потреб таких дітей; неготовність більшості учнів прий-

няти нездорову дитину у свій колектив і т. п.

Передусім одним із основних шляхів вирішення окресленої вище проблеми є необхідність введення в українське законодавство понять «спеціальна освіта» та «право на спеціальну освіту», «особа (дитина) з обмеженими можливостями здоров'я» та ін. На рівні окремого закону необхідно закріпити право дітей із вадами розвитку на отримання спеціальної освіти, а у визначених випадках і у спеціальному місці. На нашу думку, таке право має бути закріплене у спеціальному законі.

У 2004 р. було зареєстровано Проект Закону «Про освіту осіб з обмеженими можливостями здоров'я (спеціальну освіту)» який готується до другого читання [12]. Прийняття такого закону дозволить визначити правові основи спеціальної освіти і створити необхідні умови для отримання освіти особами з відхиленнями або особливостями психофізичного розвитку, а тому необхідність прийняття такого закону не викликає сумнівів. З метою ефективного вирішення проблеми отримання освіти особами (дітьми) з особливостями психофізичного розвитку у законі мають бути визначені і закріплені:

— по-перше, основні терміни та їх визначення (спеціальна освіта, особа (дитина) з обмеженими можливостями здоров'я, фізичні та (або) психічні вади здоров'я та їх види та ін.);

— по-друге, основні принципи державної політики у сфері спеціальної освіти;

— по-третє, система (структура), форми здійснення, та учасники з їх правами та обов'язками в процесі реалізації права на спеціальну освіту;

— принципи організації спеціальної освіти з чітким визначенням установ, які можуть забезпечити отримання спеціальної освіти;

— та інше.

Таким чином, ми змогли переконатися, що на етапі формування інклюзивної освіти в Україні доречніше і вигідніше використовувати технології дистанційного навчання, оскільки останні є вже достатньо розробленими і не потребують додаткових капіталовкладень.

Насамкінець зазначимо, що наразі необхідно знайти розумну межу, щоб, з одного боку, не вдаватися до безвідповідальності у питаннях, пов'язаних із забезпеченням права на освіту дітей з особливими потребами, а з іншого — за-

хистити інтереси дітей і не обмежува- женими можливостями свого законного
ти можливість реалізації дітьми з обме- права на освіту.

ПРИМІТКИ

1. Стратегія реформування освіти в Україні: Рекомендації з освітньої політики. — К. : К.І.С., 2003. — С. 21.
2. Підвищені розміри соціальної допомоги // Газета «Без бар'єрів». — 2011. — № 2.
3. Дотримання права на освіту у Львівській області: рапорт з моніторингу. — Львів : Астролябія, 2011. — С. 23.
4. Ковальчук Р. Л. Право на освіту як одне з конституційних прав громадян України / Р. Л. Ковальчук // Університетські наукові записки. — 2011. — № 3. — С. 292—298.
5. Дотримання права на освіту у Львівській області: рапорт з моніторингу. — Львів : Астролябія, 2011. — С. 21.
6. Скорик Т. В. Інклюзивна освіта в Україні: реалії та перспективи розвитку [Електронний ресурс] / Т. Скорик // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету ім. Т. Г. Шевченка. — 2011. — № 83. — Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/Portal/Soc_Gum/Vchdpu/pe/2011_84/index.html.
7. Там само.
8. Конвенція ООН про права інвалідів // Офіційний вісник України. — 2010. — № 17, № 101.
9. Кареліна О. В. Стан упровадження технологій дистанційного навчання до української системи неперервної освіти учнів та студентів з функціональними обмеженнями здоров'я [Електронний ресурс] / О. Кареліна // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. — 2011. — № 1. — Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Vnadps/2011_1/zmist.html.
10. Скорик Т. В. Зазнач. праця.
11. Резнік Г. О. Поняття та основні аспекти дистанційної освіти / Г. О. Резнік // Матер. Міжнар. наук.-практ. конф., м. Дніпропетровськ, 2007. — Т. 1. — С. 3—5.
12. Проект Закону «Про освіту осіб з обмеженими можливостями здоров'я (спеціальну освіту)» № 6218 від 05.10.2004 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_2?id=&pf3516=6218&skl=5.

Резнік Анна. Право дітей с обмеженими возможностями здоровья на образование. В статье исследуются проблемы реализации права на образование детьми с ограниченными возможностями здоровья; обоснованы концептуальные положения и основные направления совершенствования системы предоставления образовательных услуг детям с недостатками путем использования дистанционного и инклюзивного обучения.

Ключевые слова: право на образование, ребенок с ограниченными возможностями здоровья, инклюзивное образование, дистанционное обучение.

Reznik Ganna. The right of children with disabilities to education.

This article investigates the problem of the right to education of children with disabilities; grounded conceptual principles and guidelines to improve the delivery of educational services to children with disabilities through the use of distance learning and inclusive education.

Key words: right to education, a child with disabilities, inclusive education, distance learning.